

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.56>

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ВОДНИХ БІОРЕСУРСІВ В УКРАЇНІ

Рагулін І.Ю.,
*аспірант кафедри цивільного права,
Запорізький національний університет*

Рагулін І.Ю. Теоретико-правові засади використання водних біоресурсів в Україні.

У статті приділена увага дослідженню теоретико-правових засад використання водних біоресурсів в Україні. Відзначається, що в умовах сьогодення вкрай актуальними та важливими залишаються питання належного правового регулювання галузі рибного господарства, в тому числі щодо використання водних біоресурсів. Проаналізовано поняття та правові особливості використання водних біоресурсів. Приділено увагу розгляду як законодавчих, так і наукових підходів до їх класифікації. Здійснено аналіз наукових точок зору щодо правової природи водних біоресурсів та порядку їх використання. Розглянуто законні підстави здійснення використання водних біоресурсів. Проаналізовано особливості права загального та спеціального використання водних біоресурсів, а також визначено їх відмінні риси. Детально досліджено такі види спеціального використання водних біоресурсів як: промислове рибальство; дослідний вилов (та його види); любительське рибальство у водних об'єктах загального користування, що перевищує встановлені обсяги безоплатного добування (вилову).

Автором статті наголошується, що сьогодні розвиток галузі рибного господарства є одним з найважливіших завдань для забезпечення післявоєнного відновлення країни. У наковій роботі стверджується, що сьогодні зазначену галузь не оминули кризові явища, зокрема: неналежне правове регулювання цієї сфери, погіршення екологічного стану водних об'єктів, проблемність проведення робіт щодо відновленню рибних запасів тощо. Констатується, що удосконалення правового регулювання сфери рибного господарства здійснюється перманентно, про що свідчать внесення змін до відповідних нормативно-правових актів навіть під час військових дій у 2022-2023, що спрямовано, в першу чергу, на забезпечення функціонування сфери рибного господарства задля забезпечення продовольчої безпеки країни, охорони та відновлення водних біоресурсів.

Ключові слова: рибне господарство, водні біоресурси, промислове рибальство, використання водних біоресурсів, землекористування, аграрні правовідносини, земельні правовідносини, право власності.

Rahulin I.Yu. Theoretical and legal basis of the use of aquatic bioresources in Ukraine.

The article pays attention to the study of the theoretical and legal basis of the use of aquatic bioresources in Ukraine. It is noted that in today's conditions, the issues of proper legal regulation of the fishing industry, including the use of aquatic biological resources, remain extremely relevant and important. Concepts and legal features of the use of aquatic bioresources are analyzed. Attention is paid to consideration of both legislative and scientific approaches to their classification. The analysis of scientific points of view regarding the legal nature of aquatic biological resources and the order of their use was carried out. Legal grounds for the use of aquatic biological resources are considered. The peculiarities of the right to general and special use of aquatic biological resources are analyzed, and their distinguishing features are also determined. Such types of special use of aquatic biological resources as: commercial fishing; experimental catch (and its species); amateur fishing in water objects of general use, which exceeds the established volumes of free extraction (catch).

The author of the article emphasizes that today the development of the fishing industry is one of the most important tasks for ensuring the post-war recovery of the country. In this work, it is claimed that today the specified industry has not escaped crisis phenomena, in particular: improper legal regulation of this sphere, deterioration of the ecological state of water objects, the difficulty of carrying out work on the restoration of fish stocks, etc. It is noted that the improvement of the legal regulation of the fishing industry is carried

out permanently, as evidenced by the introduction of changes to the relevant legal acts even during military operations in 2022-2023, which is aimed, first of all, at ensuring the functioning of the fishing industry in order to ensure food security country, protection and restoration of aquatic bioresources.

Key words: fisheries, aquatic bioresources, industrial fishing, use of water bioresources, land use, agrarian legal relations, land legal relations, ownership.

Вступ. Україна є державою, що має значний потенціал рибогосподарського фонду прісноводних внутрішніх водойм. За даними Державного агентства водного господарства України, на території України міститься понад 49 тисяч водних об'єктів [1, с. 9]. Зазначене підтверджує перспективність розвитку галузі рибного господарства.

Рибне господарство України відіграє значну роль у забезпеченні населення продовольством, а галузей національної економіки – сировиною, а також у відтворенні природних ресурсів та підвищенні зайнятості населення певної території [2, с. 42]. Нажаль, сьогодні зазначену галузь не оминули кризові явища, зокрема: неналежне правове регулювання цієї сфери, погіршення екологічного стану водних об'єктів, проблемність проведення робіт щодо відновленню рибних запасів тощо. Це все значно впливає на вилов рибних біоресурсів у внутрішніх водоймах держави та на економічну ефективність рибної галузі на міжнародному ринку.

Перед нашою державою сьогодні постає необхідність забезпечення відтворення водних біоресурсів з метою підвищення рибопродуктивності, підтримання біологічного різноманіття водних об'єктів загальнодержавного значення та збереження відтворювального потенціалу природних популяцій цінних риб. В той же час, як слушно наголошується в літературі, належна правова регламентація впорядкування використання водних біоресурсів є важливим чинником забезпечення продовольчої безпеки України, адже не лише сприятиме збільшенню асортименту та виробництву української рибної продукції, задоволенню потреб населення у вітчизняній продукції рибної промисловості, а й допоможе забезпеченню раціонального використання водних біоресурсів користувачами [3, с. 139]. Також у сучасних умовах актуальним залишається підтримання екологічної рівноваги у сфері виробничо-господарської діяльності, що зумовлює раціональне використання та охорону водних біоресурсів як складової частини природних ресурсів [4, с. 122].

Проблематиці правового регулювання використання водних біоресурсів своїх працях приділяли увагу такі вітчизняні вчені: О.Г. Бондар, О.В. Гафурова, Т.В. Єрмолаєва, В.М. Єрмоленко, І.В. Ігнатенко, В.В. Носік, Т.К. Оверковська, Д.В. Федчишин, В.В. Шеховцов, М.В. Шульга та ін.

Метою статті є дослідження теоретико-правових засад використання водних біоресурсів в галузі рибного господарства України.

Результати дослідження. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» від 8 липня 2011 року № 3677-VI (далі – ЗУ «Про рибне господарство») [5] законодавство про рибне господарство ґрунтується на нормах Конституції України і складається з цього Закону, інших законодавчих актів (наприклад, Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення спеціального використання водних біоресурсів у внутрішніх рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах), внутрішніх морських водах, територіальному морі, виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі України» [6]), міжнародних договорів України, які застосовуються в Україні в порядку, передбаченому Законом України «Про міжнародні договори України», та прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів.

Цим же законом визначено основні засади діяльності та державного регулювання в галузі рибного господарства, збереження та раціонального використання водних біоресурсів, порядок взаємовідносин між органами державної влади, органами місцевого самоврядування і суб'єктами господарювання, які здійснюють рибогосподарську діяльність у водних об'єктах (їх частинах), внутрішніх морських водах і територіальному морі, континентальному шельфі, виключній (морській) економічній зоні України та відкритому морі.

Завданнями законодавства про рибне господарство є правове регулювання відносин у галузі вичення, охорони, відтворення, використання та реалізації водних біоресурсів, переміщення через митний кордон України водних біоресурсів та продукції з них, а також встановлення основних принципів регулювання та управління рибогосподарською діяльністю в межах території України у внутрішніх рибогосподарських водних об'єктах, територіальному морі, виключній (морській) економічній зоні України та на континентальному шельфі (Ст. 3 ЗУ «Про рибне господарство»).

Взагалі, рибне господарство - галузь економіки, завданнями якої є вивчення, охорона, відтворення, вирощування, використання водних біоресурсів, їх вилучення (добування, вилов, збирання), реалізація та переробка з метою одержання харчової, технічної, кормової, медичної та іншої продукції) (ст. 1 ЗУ «Про рибне господарство»).

Як вбачається, обов'язковою і невід'ємною складовою рибного господарства є водні біоресурси. Останні використовуються у господарській діяльності, будучи важливим джерелом здійснення діяльності у галузі рибного господарства. Все тим же ЗУ «Про рибне господарство» у ст. 1 вони визначаються як сукупність водних організмів (гідробіонтів), життя яких неможливе без перебування (знаходження) у воді.

Законодавець поділяє водні біоресурси за декількома критеріями:

– за видовими характеристиками (ст. 1 ЗУ «Про рибне господарство») – до водних біоресурсів належать прісноводні, морські, анадромні та катадромні риби на всіх стадіях розвитку, круглороті, водні безхребетні, у тому числі молюски, ракоподібні, черви, голкошкірі, губки, кишковопорожнинні, наземні безхребетні у водній стадії розвитку, водорості та інші водні рослини.

– за територіальними характеристиками (ст. 12 ЗУ «Про рибне господарство») – до водних біоресурсів належать: а) водні біоресурси, які перебувають в умовах природної волі внутрішніх морських вод, територіального моря, континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, транскордонних вод, рибогосподарських водних об'єктів (їх частин) та у водах за межами юрисдикції України; б) водні біоресурси, які перебувають у водних об'єктах у межах територій природно-заповідного фонду, а також види, занесені до Червоної книги України.

Крім того, у юридичній довідниковій літературі пропонується наукова класифікація водних біоресурсів. Зокрема, якщо вважати водні живі ресурси загальним родовим поняттям, то в рамках останнього можна вирізнити три основні види: а) усі риби, що населяють водойми України й континентального шельфу; б) водні тварини; в) водні рослини в тих же водоймах. Водні живі ресурси можна також класифікувати залежно від біологічних властивостей – форми тіла, розмірів, структури тканин, біохімічного складу: а) риби; б) круглороті (міноги й міксини); в) водні безхребетні; г) морські ссавці; г) вищі водні рослини та інші водорості. Залежно від середовищних ознак, які вказують на їх стан існування стосовно навколишнього природного середовища, тобто які характеризують їх зовні і вказують на умови та місце перебування, водні біоресурси можна класифікувати на: а) морські; б) морські прибережні; в) озерні; г) річні та інші. За цілями використання досліджувані ресурси поділяються на водні живі ресурси промислового, любительського і спортивного використання [7, с. 120-121].

В еколого-правовій літературі Шеховцов В.В. та Єрмолаєва Т.В. при дослідженні чинного фауністичного законодавства наголошують на відсутності прямої вказівки на приналежність водних біоресурсів до компонентів тваринного світу. В той же час, науковці резюмують, що правовий режим тваринного світу поширюється на водні біоресурси як його невід'ємну складову. Водночас, хоча Закон України «Про тваринний світ» не оперує терміном «водні біоресурси», проте ст. 25 згадує про «рибу та водних безхребетних» при визначенні рибальства, а у ст. 39 йдеться про «меліоративний вилов біоресурсів» [8, с. 111]. З такою позицією слід погодитися, а також навести положення ст.ст. 26-27 Закону України «Про тваринний світ» [9], в яких згадуються: «риба та інші об'єкти водного промислу» та «рибні запаси».

Необхідно також зазначити, що в земельно-правовій літературі наголошується на необхідності проведення досліджень, спрямованих на з'ясування співвідношення норм актів земельного законодавства з актами інших галузей, наприклад, водного чи законодавства про тваринний світ, з метою розмежування сфер їх застосування, що дозволить визначити особливості використання водних біоресурсів як об'єктів відповідних правовідносин [10, с. 130].

Використання водних біоресурсів має місце у діяльності сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм господарювання. Такими суб'єктами можуть бути колективні сільськогосподарські підприємства, сільськогосподарські товариства, приватні сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, основною метою створення яких є отримання прибутку в процесі здійснення господарської діяльності. Зазначене, зокрема, можна вважати як одну з підстав віднесення такої діяльності до сфери регулювання аграрного права.

ЗУ «Про рибне господарство» передбачає, що право користування водними біоресурсами здійснюється з вилученням і без вилучення їх з природного середовища суб'єктами господарювання та фізичними особами відповідно до закону. Водні біоресурси, які перебувають у стані природної волі, здійснюються в порядку загального і спеціального використання.

В межах загального використання водних біоресурсів громадяни мають право використовувати безоплатно водні біоресурси в наукових, культурно-освітніх та виховних цілях для задоволення естетичних, оздоровчих, рекреаційних та інших потреб без вилучення їх з природного середовища, а також здійснювати любительське рибальство у водних об'єктах загального користування в межах встановлених законодавством обсягів безоплатного вилову водних біоресурсів.

Спеціальне використання водних біоресурсів здійснюється у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах), внутрішніх морських водах, територіальному морі, виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі України в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [6], а у відкритому морі та у виключних економічних зонах іноземних держав - відповідно до умов міжнародних договорів України або законодавства іноземних держав.

Спеціальне використання водних біоресурсів здійснюється шляхом їх вилучення з природного середовища і включає:

- промислове рибальство;
- дослідний вилов;
- любительське рибальство у водних об'єктах загального користування, що перевищує встановлені обсяги безоплатного добування (вилову).

Промислове рибальство (промисел) – вид спеціального використання водних біоресурсів (вилучення, приймання, переробка, зберігання, транспортування тощо, у тому числі постачання палива, води, тари, продовольства для функціонування риболовних суден та їх екіпажів) у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах), у тому числі у водах, що знаходяться за межами юрисдикції України.

Суб'єкти, які отримали дозвіл на спеціальне використання водних біоресурсів шляхом промислового рибальства, здійснюють таку діяльність відповідно до Правил промислового рибальства [11]. Останні розробляються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері рибного господарства, за басейновим принципом та затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері рибного господарства та рибної промисловості. Такими правилами визначаються райони, способи і строки добування (вилову) водних біоресурсів, типи, розміри та кількість риболовних суден, знаряддя лову, їх кількість, допустимі до вилову розміри об'єктів промислу, вимоги щодо їх охорони, а також умови користування промисловими ділянками рибогосподарських водних об'єктів (їх частин), навантаження на кожний водний об'єкт за кількістю та потужністю риболовних суден.

Що ж до дослідного вилову, то таке поняття було додано до ЗУ «Про рибне господарство» лише в 2023 році і є узагальненою назвою таких видів добування (вилову) водних біоресурсів, як:

- науково-дослідний вилов – добування (вилов) водних біоресурсів, що здійснюється для наукових потреб;
- науково-промисловий вилов – добування (вилов) водних біоресурсів для з'ясування доцільності їх промислу та уточнення правил рибальства чи режимів промислу або пошуку концентрації риб для забезпечення ефективного промислу;
- дослідно-конструкторський вилов – добування (вилов) водних біоресурсів з метою з'ясування доцільності використання знарядь лову, риболовних суден для здійснення промислу;
- меліоративний вилов – добування (вилов) водних біоресурсів з метою формування їх оптимального видового та вікового складу або отримання біологічного матеріалу для штучного відтворення їх запасів та здійснення аквакультури.

У свою чергу, любительським рибальством є добування водних біоресурсів дозволеними знаряддями лову у дозволених обсягах, для особистих потреб (без права реалізації).

Любительське рибальство дозволяється здійснювати рибалкам безоплатно у порядку загального використання водних біоресурсів для особистих потреб (без права реалізації) не забороненими Правилами любительського і спортивного рибальства знаряддями добування (вилову) та у мінімально дозволених для добування (вилову) розмірах видів водних біоресурсів під час здійснення любительського, спортивного рибальства та підводного полювання, визначених додатком 1 до Правил, за нормами добування (вилову) дозволених видів водних біоресурсів на одного рибалку за добу, визначеними додатком 2 до Правил. Зокрема, за одну добу перебування на водоймі дозволяється виловити 3 кг риби, 30 екз. раків тощо. Варто зазначити, що Міністерством аграрної політики та продовольства України Наказом від 19.09.2022 № 700 були затверджені оновлені Правила любительського та спортивного рибальства [12].

Висновок. Варто відзначити, що сфера використання водних біоресурсів характеризується наявністю досить широкого кола нормативно-правових актів, які її регулюють. ЗУ «Про рибне господарство» визначаються основні засади правового регулювання в цій сфері. При цьому, існує велика кількість підзаконних нормативно-правових актів, які уточнюють положення зазначеного Закону, надають більш детальні визначення, встановлюють кількісні та якісні показники для здійснення діяльності відповідних суб'єктів у сфері використання водних біоресурсів. Також варто наголосити, що удосконалення правового регулювання цієї сфери здійснюється перманентно, про що свідчать внесення змін до відповідних нормативно-правових актів навіть під час військових дій у 2022-2023, що спрямовано, в першу чергу, на забезпечення функціонування сфери рибного господарства задля забезпечення продовольчої безпеки країни, охорони та відновлення водних біоресурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шарило Ю.Є., Вдовенко Н.М., Федоренко М.О., Герасимчук В.В., Небога Г.І., Гайдамака Л.А., Олійник О.Б., Матвієнко Н.М., Деренько О.О., Жақун І.Л. Сучасна аквакультура: від теорії до практики. *Практичний посібник*. Київ: «Простобук», 2016. 119 с. URL: https://darg.gov.ua/files/6/11_07_suchasna_akvakultura.pdf.
2. Мельниченко С.Г., Бабушкіна Р.О., Маркелюк А.В. Аналіз сучасного стану водних біоресурсів України. *Водні біоресурси та аквакультура*. 2020. 2. 42–47. URL: <http://wra-journal.ksauniv.ks.ua/archives/2020/2/6.pdf>.
3. Федчишин Д.В., Ігнатенко І.В. Органічне виробництво продукції аквакультури в Україні: особливості та перспективи. *Право і суспільство*. 2021. 6. 138–145. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/6_2021/20.pdf.
4. Оверковська Т. Правові засади охорони водних біоресурсів у сфері аквакультури. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. 3. 122–126. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/3/23.pdf>.
5. Закон України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» від 08.07.2011. № 3677-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 17. Ст. 155. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3677-17/ed20230701#Text>.
6. Постанова Кабінета Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення спеціального використання водних біоресурсів у внутрішніх рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах), внутрішніх морських водах, територіальному морі, виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі України) від 25.11.2015 р. № 992. *Урядовий кур'єр*. 24.12.2015. № 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992-2015-%D0%BF#n9>.
7. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 14: Екологічне право / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2018. 776 с.
8. Шеховцов В.В., Єрмолаєва Т.В. Теоретико-практичні проблеми раціонального використання водних біоресурсів як об'єкта тваринного світу в умовах забезпечення сталого розвитку України. *Правова держава*. 2021. 44. 111–118. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/245091/247181>.
9. Закон України «Про тваринний світ» від 13.12.2001. № 2894-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 14. Ст. 97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text>.
10. Федчишин Д.В. Практичні правові проблеми використання водних біоресурсів в галузі рибного господарства. *Право і суспільство*. 2022. 2. 128–134. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/2_2022/20.pdf.
11. Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження Правил промислового рибальства у внутрішніх рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах)» від 10.04.2023. № 785. *Офіційний вісник України*. 2023. № 47. Стор. 210. Стаття 2610. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0665-23#Text>.
12. Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження Правил любительського і спортивного рибальства» від 19.09.2022. № 700. *Офіційний вісник України*. 2022. № 95. Стор. 257. Стаття 5928. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1412-22#Text>.